

MARZENA
KARWOWSKA*

La Terre de la grande promesse

– francuska edycja *Ziemi obiecanej*
Władysława Stanisława Reymonta

489

LA TERRE DE LA GRANDE PROMESSE – FRANCUSKA EDYCJA *ZIEMI OBIECANEJ*...

Osobliwe losy Łodzi przedstawiają fenomen bez precedensu w historii rozwoju urbanistycznego w Europie Centralnej. Wielki ośrodek przemysłowy, zrodzony w tyglu dzikiego kapitalizmu końca dziewiętnastego wieku, Łódź, druga pod względem wielkości aglomeracja współczesnej Polski, jest miastem o przeszłości multikulturowej, miastem heterogenicznym. [...] Jest miastem, którego ożywiona historia na przestrzeni XIX wieku tworzy idealną scenę dla nadejścia nowoczesności, o której to nowoczesności, w odniesieniu do Paryża, mówił Walter Benjamin¹.

Takimi słowami Danuta Knysz-Tomaszewska (Université Paris IV Sorbonne, Uniwersytet Warszawski)² oraz Małgorzata Smorąg-Goldberg (Université Paris IV Sorbonne), inicjator i redaktor publikacji zatytułowanej *La Terre de la grande promesse*³ rozpoczynają francusko-polską edycję *Ziemi obiecanej* Władysława Stanisława Reymonta. Wydana w roku 1897 powieść polskiego laureata Nagrody Nobla z roku 1924 przez ponad sto lat była Francuzom nieznana, ponieważ nie istniało dotąd jej tłumaczenie na język francuski. Ta ważna dla promocji polskiej kultury za granicą inicjatywa wydawnicza powstała przy

* Uniwersytet Łódzki, Instytut Filologii Polskiej, Katedra Oświecenia i Literatury Stosowanej.

¹ Mowa tu o książce *Paris, capitale du XIX-e siècle. Le livre des passages*, wydanej we Francji w roku 1989, w tłumaczeniu Jeana Lacoste'a przez paryskie wydawnictwo Le Cerf, w której Walter Benjamin, rozwijając ideę narodzin nowoczesności, w Paryżu upatruje główną scenę powstania i rozwoju tego zjawiska.

² Danuta Knysz-Tomaszewska, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, w roku 2004 pełniła funkcję dyrektora Ośrodka Kultury Polskiej na paryskiej Sorbonie.

³ W.S. Reymont, *La Terre de la grande promesse*, traduction d'O. Gautreau, dossier critique réuni par D. Knysz-Tomaszewska et M. Smorąg-Goldberg, Paris-Varsovie 2004, s. 7–8 [przeł. M.K].

współpracy dwóch instytucji: paryskiego Interdyscyplinarnego Ośrodka Badań Środkowoeuropejskich na Sorbonie (CIRCE – Centre Interdisciplinaire de Recherches Centre-Européennes, Université Paris IV Sorbonne) oraz Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, przy wsparciu finansowym l'Association Française d'Action Artistique.

W kwietniu 1896 roku Reymont zawiera z warszawskim wydawnictwem Gebethner i Wolff kontrakt, zobowiązujący go do stworzenia powieści, i przeprowadza się do Łodzi w celu zebrania dokumentacji, która ułatwiłaby mu napisanie zamówionej książki. Zachowana korespondencja z tego okresu pomiędzy Reymontem i Janem Lorentowiczem dowodzi, że pisarz był pod dużym wrażeniem rodzącej się łódzkiej metropolii, jej dynamizmu, wielości splatających się nieustannie w codziennym życiu nacji, kultur, religii. Odkrywa wówczas narodziny nowego antropologicznego modelu człowieka, *Lodzermenscha*, „typową figurę amoralnego kapitalizmu, cynicznego i pragmatycznego, którego jedyną namiętnością są pieniądze”⁴. Danuta Knysz-Tomaszewska oraz Małgorzata Smorąg-Goldberg, wprowadzając francuskiego czytelnika w tematykę książki, porównują *Lodzermenscha* do modelu bohatera Balzakovskich powieści, człowieka wyruszającego na podbój wielkiego miasta, w poszukiwaniu bogactwa („Jesteśmy tu w Łodzi, żeby robić *gescheft*”⁵ – cytują, w tłumaczeniu na język francuski słynną frazę Moryca Welta, zestawiając ją z Balzakovskim *credo* „de l’or et du plaisir”). Pieniądze i zmysłowość to, według redaktorek tomu, dwa wielkie tematy wiążące problematykę *Komedii ludzkiej* i *Ziemi obiecanej*.

Licząca około dwustu pięćdziesięciu stron *La Terre de la grande promesse* nie jest tłumaczeniem całej powieści Reymonta. Francuska publikacja to natomiast nowatorski, interdyscyplinarny kolaż literacko-naukowo-kulturoznawczy, na który składają się: fragmenty *Ziemi obiecanej* w przekładzie Oliviera Gautreau (*Extraits choisis de „Ziemia obiecana”, s. 96–245*), dwa rozdziały zatytułowane *Autor i powieść* (*L’auteur et le roman, s. 15–66*) oraz *Film* (*Le film, s. 67–95*), jak również część ikonograficzna, pt. *Łódź wczoraj i dziś* (*Łódź d’hier et d’aujourd’hui*).

Na szczególną uwagę, oprócz samego tłumaczenia powieści, zasługuje część pierwsza książki (*L’auteur et le roman*), w której znajdziemy artykuły: Danuty Knysz-Tomaszewskiej, Magdaleny Popiel i Natalii Krynickiej. Tekst zatytułowany *Portret Władysława Stanisława Reymonta*, autorstwa Danuty Knysz-Tomaszewskiej, przybliży francuskiemu odbiorcy sylwetkę twórczą polskiego noblisty. Autorka, w interesujący sposób, umieściła biogram życia i twórczości Reymonta w szerokiej perspektywie historycznoliterackiej (ale też komparatystycznej⁶), dzięki czemu przed czytelnikiem rozwija się panorama życia literackiego i politycznego przedwojennej Polski: mowa tu o generacji pisarzy młodopolskich, o twórcach skupionych wokół tygodnika kulturalnego „Głos”, który w latach 1886–1904 publikował teksty m.in.: Stefana Żeromskiego, Włodzimierza Tetmajera, Władysława Reymonta, Antoniego Sieroszewskiego

⁴ Tamże, s. 9.

⁵ Tamże.

⁶ Jako kontekst komparatystyczny dla twórczości Reymonta wybrane zostały m.in.: *Contes cruels et fantastiques* Maupassanta oraz utwory Zoli.

oraz tłumaczenia literatury francuskiej – Baudelaire’a, Verlaine’a, Maupassanta, pojawia się wzmianka o „Tygodniku Ilustrowanym”, na którego łamach odbył się debiut artystyczny przyszłego noblisty, przywołane zostają nazwiska Romana Dmowskiego, Ignacego Paderewskiego, dramaturga i konesera teatru Adama Grzymały-Siedleckiego oraz Antoniego Potockiego (1867–1939) – krytyka polskiego, osiadłego w Paryżu, redaktora licznych czasopism polskich, m.in.: „La Pologne contemporaine” i „La Revue de Pologne”. Wielką zaletą artykułu jest, dająca się zauważyć w przypisach, umiejętna inkrustacja bibliografii, prezentującej stan badań naukowych i opracowań krytycznych, dotyczących twórczości autora *Ziemi obiecanej*⁷ oraz informacji na temat dotychczasowych przekładów tekstów Reymonta na język francuski⁸. Dodatkowo, do artykułu dołączona została lista wydań dzieł zebranych Władysława Stanisława Reymonta oraz bibliografia poświęconych pisarzowi prac naukowych, autorstwa m.in.: Tomasza Jodełki-Burzeckiego (*Reymont przy biurku. Z zagadnień warsztatu pisarskiego*, 1978), Barbary Koc (*Reymont. Opowieść biograficzna*, 2000; O „*Ziemi obiecanej*” Reymonta, 1990), Władysławy Książek-Bryłowej (*Inny Reymont*, 2002), Bronisława Miazgowskiego (*Reymont we Francji*, 1967), Magdaleny Popiel (wstęp do: *Ziemia obiecana*, 1996; szkic *Brzydota szturmuje powieść*, 1999), Janusza Rohozińskiego (*Reymont. Radość i smutek czytania*, 2001), Jerzego Starnawskiego (*Reymont i inni*, 2002), Franciszka Ziejki (szkic: *Władysława Reymonta droga na paryski Parnas*, 1993; wstęp do: *Chłopi*, 1999). Dzięki opracowaniu Danuty Knysz-Tomaszewskiej polski czytelnik może uzyskać cenne informacje na temat recepcji twórczości Reymonta we Francji. Dowiadujemy się, że w roku 1917 wydany został w Paryżu utwór *L’Oie de Noël* (tłum. Paul Cazin), w 1925 roku (w przekładzie tego samego tłumacza) teksty: *La Justice*, *Le Condamné*, następnie w roku 1928, nakładem „Les Amis de Pologne”, publikacja zatytułowana *Quelques pages de Ladislas Reymont* (tłum. Frac-Louos Schoell), zaś paryskie wydawnictwo Payot dokonało już trzykrotnie edycji *Chłopów* (*Les Paysans*, tłum. Frac-Louos Schoell): w roku 1925 (a więc tuż po otrzymaniu przez Reymonta Nagrody Nobla), następnie w roku 1948 (wydanie drugie), wreszcie w roku 1981 (wydanie trzecie).

Magdalena Popiel (Uniwersytet Jagielloński) w artykule *Brzydota szturmuje powieść* (*La ledeur á l’assaut du roman*)⁹ podejmuje obecny w *Ziemi obiecanej* wątek dyskursu antyindustrialnego w nawiązaniu do *Listów o literaturze* Elizy

⁷ K. Wyka, *Reymontowska mapa prowincji*, [w:] tenże, *Reymont, czyli ucieczka do życia*, Warszawa 1979; J. Sztachelska, *Reymont, filistry i miejskie fenomeny*, [w:] *W kręgu Młodej Polski*, red. J. Sztachelska, Białystok 1988; D. Knysz-Tomaszewska, *Krajobrazy impresjonistyczne w wybranych nowelach Reymonta*, [w:] tenże, *Spotkania i porównania. Studia porównawcze z pogranicza literatury, sztuki i dokumentu osobistego*, Warszawa 2001; M. Gamdzyk, *Bibliografia przekładów dzieł Władysława Reymonta*, [w:] *Reymont: Z dziejów recepcji twórczości*, red. B. Koc, Warszawa 1975; I. Śliwińska, *Władysław Reymont o „Ziemi obiecanej”*, „Ruch Literacki” 1933, nr 7; J. Krzyżanowski, *Władysław Stanisław Reymont. Twórca i dzieło*, Lwów 1937.

⁸ W.S. Reymont, *Pielgrzymka do Jasnej Góry. Wrażenia i obrazy*, Warszawa 1894 – *Pèlerinage polonais*, przeł. F.-L. Schoell, Paris 1993; tenże, *Z ziemi chełmskiej: Wrażenia i notatki*, Warszawa-Kraków 1910 – *L’Apostolat du knout en Pologne: Notes de voyage au pays de Chełm*, przeł. P. Cazin, Paris, Perrin et Cie, 1912.

⁹ Tekst ten wydrukowany został w języku polskim w: M. Popiel, *Oblicza wzniosłości. Estetyka powieści młodopolskiej*, Kraków, 1999, s. 125–154. Wersję zamieszczoną w publikacji *La Terre de la grande promesse* przetłumaczyła na francuski Aleksandra Krzymyk-Brzozowska.

Orzeszkowej¹⁰ oraz do zbioru esejów *W otchłani* polskiego socjologa Ludwika Krzywickiego, stanowiących rezultat jego podróży do Ameryki w roku 1893¹¹. Przygląda się opisanemu przez Reymonta łódzkiemu fenomenowi urbanistycznemu, przywołując teksty poświęcone paryskiej metropolii autorstwa Rogera Caillois¹² i Umberto Eco¹³, rozważa zagadnienie symetrii pomiędzy szpetotą miasta („ruiny architektoniczne”¹⁴) i estetyczną kategorią brzydoty w konstrukcji powieściowych postaci („ruiny ludzkie”¹⁵).

Natalia Krynicka (Université Paris IV) w swoim artykule *Błoto i piach* zestawia komparatystycznie *Ziemię obiecaną* Reymonta i utwór Izraela Singera *Bracia Aszkenazy* (1936)¹⁶, bada analogie i różnice w konstrukcji powieściowych światów, przygląda się problemowi asymilacji Żydów, mechanizmowi antysemityzmu, przywołuje dane historyczne dotyczące łódzkiej społeczności żydowskiej¹⁷, pokazuje jak Reymont i Singer – za pomocą różnych środków literackich – prezentują czytelnikom zupełnie inne oblicza Łodzi, „polskiego Manchesteru”¹⁸.

Rozdział książki zatytułowany *Film* poświęcony został ekranizacjom *Ziemi obiecanej*. W tej części publikacji czytelnik znajdzie artykuł Tomasza Burka *Pandemonium Reymonta i Wajdy* w tłumaczeniu na język francuski Oliviera Gautreau, wywiad z Andrzejem Wajdą *A propos filmu „Ziemia obiecana”*, spisany i przetłumaczony na język francuski przez Agnieszkę Grudzińską, tekst *Wokół debaty nad filmem Andrzeja Wajdy „Ziemia obiecana”*. *Archiwa cenzury: nota poufna*, 1975, złożony z fragmentów książki *Wajda mówi o sobie: wywiady i teksty*¹⁹ (przekład Aleksandry Krzyszyk-Brzozowskiej), artykuł Jacquesa Burko omawiający ekranizację powieści Reymonta w szerszym kontekście filmowych adaptacji literatury polskiej dokonanych przez Wajdę (*Pan Tadeusz*, *Zemsta*) oraz tekst Małgorzaty Smorąg-Goldberg (Université Paris IV Sorbonne, CIRCE), podejmujący m.in. temat recepcji filmu Andrzeja Wajdy we Francji.

Zamykająca publikację część ikonograficzna, *Łódź wczoraj i dziś* (*Łódź d’hier et d’aujourd’hui*), powstała w znacznej mierze dzięki uprzejmości dyrekcji łódzkiego Pałacu Poznańskiego, która udostępniła redaktorkom tomu archiwa ikonograficzne muzeum. Składa się z dwudziestu reprodukcji w kolorze sepii, przedstawiających m. in.: plakat reklamujący łódzkie fabryki Poznańskiego i prezentujący pejzaż industrialnej Łodzi z końca XIX wieku, pocztówki ukazujące Łódź z początku wieku XX (pałac Poznańskiego, synagogę przy ulicy Spacerowej, synagogę przy ulicy Wolbromskiej, kościół prawosławny Świętego

¹⁰ E. Orzeszkowa, *Listy o literaturze*, „Niwa” 1873, t. IV.

¹¹ L. Krzywicki, *W otchłani*, Warszawa 1909.

¹² R. Caillois, *Paris, mythe moderne. Le mythe et l’homme*, Paris 1938.

¹³ U. Eco, *Retoryka i ideologia w „Tajemnicach Paryża” Eugeniusza Sue*, „Pamiętnik Literacki” 1971, nr 1.

¹⁴ W.S. Reymont, *La Terre de la grande promesse...*, s. 36.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ *Ziemię obiecaną* Reymonta drukowano w odcinkach w „Kurierze Codziennym” w latach 1897–98, utwór Singera *Bracia Aszkenazy*, zanim ukazał się w formie książkowej, publikowany był również w odcinkach w nowojorskiej prasie codziennej w latach 1934–1935.

¹⁷ Autorka powołuje się na publikację: W. Puś, *Żydzi w Łodzi w latach zaborów: 1793–1914*, Łódź, 1998.

¹⁸ W.S. Reymont, *La Terre de la grande promesse...*, s. 52.

¹⁹ *Wajda mówi o sobie: wywiady i teksty*, red. W. Wertenstein, Kraków 1991.

Aleksandra, fabrykę Geyera, park Helenów) oraz fotografie Łodzi współczesnej, przedstawiające m.in.: pałac i fabrykę Poznańskiego, kościół katolicki Świętego Ducha przy ulicy Piotrkowskiej, dawny kościół luterański przy ulicy Sienkiewicza (fotografie pochodzą z kolekcji prywatnej Grzegorza Bąbiaka) czy wewnątrz zachowanej do dziś synagogi przy ulicy Rewolucji 1905 roku (fot. Marzena Karwowska).

Ziemia obiecana nie jest pierwszym w literaturze polskiej dziełem poświęconym problemom industrialnym. O pracy górników i hutników pisał pod koniec XIX wieku Artur Gruszecki (*Krety, Hutnik*), Ignacy Sewer-Maciejowski w roku 1893 wydał utwór podejmujący tematy związane z narodzinami przemysłu naftowego (*Nafta*). Książka Reymonta wykracza jednak zdecydowanie, co dokumentuje paryska inicjatywa wydawnicza, poza problematykę industrialną. Dzięki Reymontowi Łódź z fenomenu urbanistyczno-industrialno-multikulturowego stała się fenomenem estetycznym, natomiast za sprawą cennej i znakomicie skomponowanej publikacji, pod redakcją Danuty Knysz-Tomaszewskiej i Małgorzaty Smorąg-Goldberg, Łódź została ponownie ważnym uczestnikiem zbliżenia kultur, tym razem polskiej i francuskiej: *La Terre de la grande promesse*, po ponad stu latach od ukazania się w druku *Ziemi obiecanej*, reprezentowała i popularyzowała polską literaturę w świecie u progu dwudziestego pierwszego wieku, podczas Sezonu Kultury Polskiej w Paryżu.

SUMMARY

Marzena Karwowska

La Terre de la grande promesse – the French edition of Ziemia Obiecana
("The Promised Land") by Władysław Stanisław Reymont

Danuta Knysz-Tomaszewska (Université Paris IV Sorbonne, University of Warsaw) and Małgorzata Smorąg-Goldberg (Université Paris IV Sorbonne), editors of the publication entitled *La Terre de la grande promesse*, have prepared a French-Polish edition of *Ziemia Obiecana* ("The Promised Land") by Władysław Stanisław Reymont. The publishing initiative, so important for the promotion of Polish culture abroad, has been developed jointly by two institutions: the Interdisciplinary Center for Central European Studies at the Sorbonne (CIRCE) in Paris and the Faculty of Polish Studies at Warsaw University, with financial support from l'Association Française d'Action Artistique. The two-hundred-and-fifty-pages-long edition of *La Terre de la grande promesse* is not a translation of the entire novel by Reymont. The French publication is, however, an innovative, interdisciplinary literary, scientific and cultural collage, which consists of: fragments of *Ziemia Obiecana* translated by Olivier Gautreau, papers on literature and film, and the iconographic section titled *Łódź wczoraj i dziś* ("Łódź Yesterday and Today"). Łódź, after more than a hundred years since the release of *Ziemia Obiecana*, has once again become a participant in the interaction between cultures, this time the Polish and the French – *La Terre de la grande promesse* represented the Polish literature at the beginning of the twenty-first century during the Polish Culture Season in Paris.